

KWARTALNIK HISTORII KULTURY MATERIALNEJ 72 (2), 2024
PL ISSN 0023-5881; e-ISSN: 2719-6496
<https://journals.iaepan.pl/khkm>
the CC BY 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)
DOI: 10.23858/KHKM72.2024.2.010

Wyzwania, idee i czas. Wybrane problemy z dziejów nauk medycznych, red. W. Ślusarczyk, M. Kozdrój, Medycyna — Przemiany — Procesy, 1, Fundacja Naukowa Bydgoska Szkoła Historii Nauk Medycznych, Wydawnictwo Episteme, Lublin 2023, ss. 302, ryc., tab.

Zapoczątkowana przed kilku laty współpraca bydgoskiego środowiska historycznego z lubelskim wydawnictwem owocuje kolejnymi zbiorowymi opracowaniami różnych aspektów dziejów medycyny i szerzej — zdrowia na ziemiach polskich¹. Z redaktorskiego *Wstępu* (s. 7–10) dowiadujemy się, że omawiana praca jest pokłosiem odbytego we wrześniu 2022 r. w Bydgoszczy XXVI Zjazdu Polskiego Towarzystwa Historii Nauk Medycznych. Otwiera też nową serię wydawniczą poświęconą interdyscyplinarnej refleksji nad przemianami, ale także długim trwaniem w medycynie. Autorzy — historycy, lekarze, pielęgniarze, fizjoterapeuci z uczelni oraz instytucji humanistycznych, medycznych i technicznych z kilkunastu polskich ośrodków naukowych — zarówno najstarszych i najbardziej renomowanych (Kraków, Warszawa, Poznań, Toruń), jak i pozostających „na dorobku” (Ciechanów, Nysa) — podjęli zróżnicowane tematy w zakresie chronologicznym od XVI w. po współczesność.

Tom otwierają — zapewne inspirowane również niedawną pandemią COVID-19 — teksty poświęcone problematyce epidemii w stuleciach XVI–XIX. Marek Grzegorz Zieliński [*Mór; czyli zaraza — z problematyki badawczej nad identyfikacją chorób zakaźnych w okresie staropolskim (XVI–XVIII wiek)*, s. 11–30] podjął fundamentalne zagadnienie znaczenia przypisywanego terminowi „mór” w dobie staropolskiej oraz w dziewiętnasto- i dwudziestowiecznej historiografii aż po współczesność. W źródłach (traktatach medycznych, encyklopediach, słownikach) do połowy wieku XIX dominowało, z upływem czasu już tylko przeważało, szerokie rozumienie moru jako wszelkiej zarazy wywołanej chorobami zakaźnymi. Na początku wieku XIX, w niemal sto lat po ostatniej wielkiej epidemii czarnej śmierci, pojawiła się i z czasem zyskała licznych zwolenników także wśród historyków tendencja do utożsamiania dawnego moru z dżumą. Szerokie i wąskie rozumienia „moru” ścierają się w historiografii do dziś. Marek Zieliński należy do zwolenników pierwszego podejścia. Polemizuje z badaczami utożsamiającymi wszelkie zarazy z dżumą, a tym samym wypaczającymi obraz dawnych epidemii. Postuluje rewizję ustaleń dotyczących kalendarium i zasięgu występowania tej choroby możliwą na drodze rzetelnej analizy wzmiankowanych objawów, ostatnio zaś także badań genetycznych². Kolejne artykuły traktują o zwalczaniu cholery, docierającej na ziemię polskie w wieku XIX. Anita Magowska (*Pozamedyczne czynniki epidemii cholery w Poznaniu w latach 1831–1866*, s. 31–51) skoncentrowała uwagę na niezależnych od stanu wiedzy medycznej (ciągle niedostatecznej) warunkach sprzyjających szerzeniu się epidemii takich jak: ubóstwo i niski poziom higieny znacznej części populacji czy wyraźny deficyt wody w części miasta spowodowany rozbudową twierdzy Poznań w latach trzydziestych XIX w. (obniżenie poziomu i przemieszczenie wód gruntowych) oraz niezakończoną do roku 1866 budową nowych wodociągów. Tymczasem zanieczyszczona woda, z której korzystali poznaniacy, była głównym nośnikiem choroby. Michał K. Owecki (*Wybuch epidemii cholery w Warszawie w 1892 roku w dyskusjach Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, s. 53–72) opisuje sytuację po przełomowym dla poznania patogenezy cholery odkryciu Roberta Kocha (1884). Skupieni w TLW lekarze, w tym

¹ O wcześniejszych publikacjach środowiska bydgoskiego zob. Klonder A. 2023.

² Por. np. Polek K., Sroka Ł.T. 2016.

uprawiający nową wówczas dziedzinę — bakteriologię, mogli już wprowadzać procedury sanitarne realnie ograniczające ryzyko zachorowania oraz prowadzące do wygaszania ognisk choroby (np. filtrowanie i gotowanie wody, dezynfekcja mieszkań i toalet).

Na większą część omawianego tomu składają się opracowania dotyczące problemów zdrowotności w XIX–XX w. (do roku 1989), w tym m.in.: kształcenia kadr medycznych, organizacji opieki zdrowotnej i szerzej społecznej w całym kraju, pewnych regionach lub nad poszczególnymi grupami ludności. O kształceniu lekarzy w połowie XX w. piszą Magdalena Paciorek (*Rola prasy studenckiej w kształtowaniu nowego oblicza studenta medycyny lat 50. XX wieku*, s. 143–160) i Joanna Nieznanowska [„*Trudne dzieciństwo*”. *Pomorska Akademia Medyczna w okresie stalinizmu (1948–1956)*, s. 161–190]. Organizacji opieki zdrowotnej i społecznej dotyczy artykuł Małgorzaty Marcysiak — *Projekt opieki nad osobami starszymi na wsi w okresie powojennym* (s. 93–119). Autorka dokonała zestawienia założeń polityki zdrowotnej w tej dziedzinie (od roku 1945) z pionierskimi działaniami na polu geriatryi podejmowanymi w latach sześćdziesiątych XX w. Anna Marek — *Problematyka ciąży, macierzyństwa i opieki nad dzieckiem w „Kalendarzach Przyjaciółki” 1949–1994* (s. 121–141) przedstawiła zaś kwestie popularyzacji wiedzy medycznej, higienicznej i prawnej w kręgu czytelniczek tygodnika poczytnego o wielkim nakładzie od ok. 200 000 w latach pięćdziesiątych do 500 000 egzemplarzy w latach osiemdziesiątych.

Postępy w chirurgii i ortopedii notowane głównie w XX w. spowodowały zmianę podejścia do kalectwa oraz inwalidztwa i wypracowanie koncepcji możliwie kompleksowej rehabilitacji osób określanych dziś jako niepełnosprawne. Tym zagadnieniom są poświęcone artykuły: Mariusza Migąły i Beaty Skolik — *System Pehra Henrika Linga (1776–1839) i jego wpływ na rozwój rehabilitacji po I wojnie światowej* (s. 207–229) oraz Mariusza Migąły i Beaty Czarneckiej — *Elizabeth (Elli) Kristina Björkstén (1870–1947) — fińska reformatorka gimnastyki i jej wkład w rozwój rehabilitacji* (s. 231–247). Dorobek obojga skandynawskich teoretyków a zarazem praktyków gimnastyki leczniczej wywarł istotny wpływ na standardy rehabilitacji w znacznej części międzywojennej Europy, w tym w Polsce.

Interesujący przyczynek do historii Śląska od przejścia prowincji przez Prusy (1742) do roku 1945 stanowi opracowanie Izabeli Spielvogel — *Organizacja opieki zdrowotnej i działalność fitofarmaceutyczna braci morawskich na Śląsku do pierwszej poł. XX wieku* (s. 73–91). Osiedleni w kilku miejscowościach Dolnego Śląska i Opolszczyzny protestanczy emigranci z krajów rządzonych przez katolickich Habsburgów zasłynęli osiągnięciami w naukach przyrodniczych i medycynie, szczególnie w ziołolecznictwie. W prowincjonalnych miejscowościach prowadzili apteki, praktykę lekarską, zaś od drugiej połowy XIX w. szpitale nieustępujące poziomem placówkom leczniczym w wielkich miastach takich jak Wrocław.

Bliski problematyce gospodarczej jest tekst Piotra Skalskiego — *Wybrane przeszkody na drodze modernizacji przemysłu farmaceutycznego w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej (1950–1989)* (s. 191–206). Zmonopolizowana przez państwo gałąź produkcji miała dwa podstawowe a zarazem sprzeczne zadania: zaspokojenie zapotrzebowania krajowego oraz zorganizowanie eksportu na możliwie najkorzystniejszych warunkach — z reguły substancji leczniczych, nie zaś finalnych produktów. Innowacyjności nie sprzyjały m.in. brak wewnętrznej konkurencji, ograniczony dostęp do technologii zachodnich, marginalne znaczenie popytu w kształtowaniu profilu produkcji.

Najnowszych osiągnięć naukowych po części już z XXI w. dotyczą dwa rozdziały. Ryszard W. Gryglewski (*Niechciane mRNA, czyli historia pewnej idei*, s. 249–268) przedstawił dzieje międzynarodowych, interdyscyplinarnych badań (m.in. amerykańskich, brytyjskich, francuskich) prowadzonych w latach 1961–2008. Ich wyniki są wykorzystywane współcześnie w inżynierii genetycznej oraz w konstrukcji szczepionek, choćby przeciwko COVID-19. Z kolei Wiktoria Jaskulska (*Od przypadku do rewolucji, czyli tytaniczna praca Per-Ingvara Brånemarka*,

s. 269–290) zaprezentowała dokonania o przełomowym znaczeniu dla takich dziedzin jak implantoprotetyka, protetyka twarzy, otolaryngologia i ortopedia. Bohater opracowania szwedzki uczony (1929–2014) stworzył koncepcję integracji kostnej (1982), był także pionierem wykorzystania wszczepów tytanowych w obrębie twarzoczaszki oraz protez kończyn górnych i dolnych (1993). Dzięki ich zastosowaniu znacznie poprawiła się jakość życia pacjentów.

Ostatni tekst dotyczy wyrastającego z grecko-rzymskiej tradycji podejścia współczesnej medycyny do niektórych problemów. Anna Tatarkiewicz (*Czy Soranus znał skalę Apgar?*, s. 291–299) zestawiała dokonania amerykańskiej lekarki Virginii Apgar, twórczyni uniwersalnej skali oceny stanu noworodków (1952), w Europie stosowanej od roku 1954, z zaproponowaną w drugiej połowie II w. n.e. w podręczniku dla położnych Soranusa z Efezu. Z porównania obu narzędzi — w szczegółach bardzo zbliżonych — wynika niezmiennosc głównej podstawy diagnozowania stanu noworodka, jaką były i pozostają obserwacja i ocena położnicza.

Omawiane opracowanie jest wartościową, nowatorską próbą interdyscyplinarnego spojrzenia na procesy zmian w medycynie i ochronie zdrowia na przestrzeni kilku stuleci — od doby staropolskiej po współczesność. Choć w centrum zainteresowania Autorów są ziemie polskie, nie trzymają się one sztywno granic terytorialnych i chronologicznych. Stąd wspomniane powyżej interesujące odniesienia do medycyny antycznej, jak również dwudziestowiecznych i współczesnych badań międzynarodowych, np. nad zastosowaniem metali w implantach śródkostnych czy technologią produkcji szczepionek (np. mRNA przeciw COVID-19). Ta odważa przekraczania granic, będąca też najpewniej udziałem Redaktorów tomu, daje nadzieje, że następne tomy nowej serii będą równie interesujące i inspirujące; wielka w tym zasługa, ciągle jeszcze młodego bydgoskiego środowiska historyków medycyny.

prof. dr hab. Andrzej Klonder
Instytut Archeologii i Etnologii
Polska Akademia Nauk
andrzej.klonder@gmail.com

① <https://orcid.org/0000-0002-7542-0929>

BIBLIOGRAFIA

- Klonder Andrzej. 2023. [rec.:] *Dawne surowce lecznicze*, red. W. Ślusarczyk, G. Frischke, *Studia nad dziejami farmacji, 1*, Fundacja Naukowa Bydgoska Szkoła Historii Nauk Medycznych, Wydawnictwo Episteme, Lublin 2021, ss. 195, ryc., tab., „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 71, 2, s. 249–251.
- Polek Krzysztof, Sroka Łukasz Tomasz. 2016. *Epidemie w badaniach historyków. Zagadnienia wstępne*, [w:] *Epidemie w dziejach Europy. Konsekwencje społeczne, gospodarcze i kulturowe*, red. K. Polek, Ł.T. Sroka, Kraków, s. 9–15.